

“INFINITKONJUNKTIONEN” AT*

OPSLAGSORDET *at* dækker over flere forskellige, vidt adskilte ord. De almindelige leksikografiske behandlinger deler det i 3–4 homonymer:

1. præposition med dativ, angivende tid og sted m. v.
præposition med akkusativ, angivende primært tid.
2. infinitivmærke.
3. adverbium foran komparativ.
4. konjunktion og partikel.

Jeg skal i det følgende ikke beskæftige mig med hele komplekset, men kun med den del af disse *at* som på en eller anden måde har forbindelse med tid. Og endda yderligere begrænset til en bestemt syntaktisk konstruktion, hvor dette *at* optræder som en vigtig bestanddel. Denne konstruktion kaldes i almindelighed en absolut konstruktion,¹ og er af typen: 1. *at hræzlunni tapaðri kom í staðinn huggan*. Konstruktionen kan varieres på forskellig vis: med akkusativ 2. *at rofnar sættir*, med præteritum participium og dativ uden *at* 3. *noðkurri stundu liðinni*, med præsens participium, dativ og *at* 4. *jorðin skalf at honum deyjanda*, med præsens participium og dativ, men uden *at* 5. *øllum áheyrundum*, og endelig med præteritum participium og akkusativ samt andet indledende ord end *at*, fortrinsvis *eptir* 6. *eptir hann liðinn*.

Inden for disse variationsmuligheder er det kun konstruktionerne med *at* og dativ, der skal behandles her.²

* Følgende redegørelse blev først forelagt mundtligt ved et symposium i Lund i 1977, jfr. The Arnarnagæan Institute & Dictionary, *Bulletin* 11, 1975–77 (Cph. 1977) p. 20, 25.

¹ Jfr. f. eks. *An Icelandic-English Dictionary*, edit. R. Cleasby and G. Vigfússon (Oxford 1874) p. 27a.

² Der er ikke tale om en filologisk redegørelse for konstruktionens distribution kronologisk, geografisk eller litterært, men derimod om en sproglig analyse. På grund af denne synsvinkel anføres de norrøne eksempler i deres norrøne form,

I de vigtigste leksikografiske værker er *at* i disse konstruktioner behandlet på følgende måde:

I Fritznors ordbog³ under *at* præposition, defineres som punkt 1 at med akkusativ i konstruktioner som 2. *at rofnar sættir* med, at det betegner noget afsluttet, noget der er forbi. Foruden eksempler med denne konstruktion anføres andre, hvor *at* ifølge Fritznor betyder det samme, som f. eks. 7. *taka arf at fjoður sinn*. I samme ordbog som punkt 11 defineres *at* i konstruktioner som 4. *at honum deyjanda* med betydninger for uafsluttethed, samtidighed, og der gives eksempler som 8. *at dómi*, *at þingi*. Under samme punkt findes desuden eksempler som 1. *at hræzlunni tapaðri*. Her angives *at* at styre dativ.

Denne behandling af *at* er kritisabel. Det er klart, at der i *at* i 7. *taka arf at fjoður sinn* ligger en betydning af afsluttethed. Ligeledes er det klart, at der i 8. *at dómi*, *at þingi* ligger noget uafsluttet. Der er derimod meget at indvende mod at hævde, at der er semantisk forskel i *at* i sætningerne 1. *at hræzlunni tapaðri* 2. *at rofnar sættir* og 4. *at honum deyjanda*. Der ligger i disse udsagn den samme skelnen mellem afsluttethed og uafsluttethed, men her kan det ikke bero på, at *at* har skiftende indhold, men derimod på at der er anvendt forskellige former af verberne, nemlig præteritum participium og præsens participium. Disse to verbalformer anvendes netop til at angive aspekt — præter. part. angiver perfektivt aspekt og præter. part. imperfektivt aspekt. I disse konstruktioner forholder *at* sig semantisk set neutralt. Det vil med andre ord sige, at *at*'s semantiske indhold er tomt.

I Norrøn ordbok⁴ er *at* redigeret på en lidt anden måde. Præpositionen *at* er her delt op i to hovedpunkter afhængig af, om *at* forbindes med dativ eller akkusativ. Konstruktionen indledt med *at* er i overensstemmelse med dette redaktionsprincip delt op i to afhængig af, om det forbindes med dativ eller akkusativ i de nominelle led. *Lexicon Poeticum*⁵ redigerer på samme vis. Som lige nævnt må *at*'s semantiske indhold betegnes som tomt, og det forekommer da meget lidt rimeligt

men uden kildehenvisninger. Materiale kan findes i de gængse trykte ordbøger og i samlingerne i Den Arnamagnæanske Kommissions Ordbog, København.

³ *Ordbog over Det gamle norske Sprog* (2. udg., Kria 1886) I 79f, 81.

⁴ *Norrøn ordbok*, utg. Leiv Heggstad, Finn Hødnebo, Erik Simensen (Oslo 1975) p. 36, pkt. 9 og B 1.

⁵ Edit. Sveinbjörn Egilsson, 2. udg. ved Finnur Jónsson (Kbh. 1931) p. 19, pkt. 14 og B.

at tillægge rektionsforholdet så megen vægt, at dette *at* redigeres to steder.

Cleasby-Vigfússon⁶ behandler dette *at* på en tredje måde. Også her deles konstruktionen i to afhængig af, om de nominelle led står i akkusativ eller dativ. Men inden for eksemplerne med dativ deles det i tre punkter: 1. i forbindelse med præs. part., 2. med præt. part. og for det 3. “ellip. without ‘at’”. Dette redaktionsprincip er meget tiltalende, men det lider af samme problematik som de foregående, at det deler i to, akkusativ og dativ.

I de syntaktiske behandlinger af norrønt sprog omtales denne konstruktion også. I Nygaards Norrøn syntaks⁷ hedder det, at til et nomen der er styret af en præposition (især *at*) kan der tilføjes i apposition et participium med samme betydning som en adverbial (tids-)bisætning. Elias Wessén⁸ omtaler konstruktionstypen som en præpositionsfrase og nævner parallelliteten med en adverbial ledsætning, men diskuterer ikke nærmere konstruktionens opbygning.⁹ En helt anden analyse af konstruktionen er foretaget af Paul Diderichsen.¹⁰ Han sætter spørgsmålstegn ved, om *at* er en præposition, idet han skriver: “Styrelsesforholdet er her af en ejendommelig indirekte Art, der i ikke ringe Grad minder om det bisætningsindledende *at*”.¹¹ Og samtidig opfattes forholdet mellem de nominale størrelser ikke appositivt som hos Nygaard, men derimod som en neksusforbindelse.¹² Som neksus opfattes også forholdet i Norrøn grammatikk,¹³ men her problematiseres *at*'s ordklasse ikke. Konstruktionen beskrives således: “I stedet for en adverbial setning kan vi ha en infinitt neksus mellom den adverbiale

⁶ Op. cit. p. 27, B IV.

⁷ M. Nygaard, *Norrøn syntax* (2. oplag, Oslo 1966) par. 120, jfr. parr. 233 Anm., 246b–c, jfr. Andreas Heusler, *Altisländisches Elementarbuch* (2. Aufl., Heidelberg 1921) par. 436.

⁸ Elias Wessén, *Svensk språkhistoria* (2. opl., Lund 1965) III par. 104.

⁹ En antydning ligger der dog måske i “Under fsv. tid får sålunda participen ... en alltmer ökad användning i *satsvärdiga* former” (min fremhævelse), ibid. p. 163.

¹⁰ Paul Diderichsen, ‘Sætningsbygningen i Skaanske Lov’, *Acta Philologica Scandinavica* 15 (Cph. 1941–42) parr. 110–15.

¹¹ Op. cit. p. 92.

¹² Om problemerne ved analysen jfr. dog Paul Diderichsen op. cit. par. 116, 3° a.

¹³ Eskil Hanssen, Else Mundal, Kåre Skadberg, *Norrøn grammatikk* (Oslo–Bergen–Tromsø 1975) parr. 15.45, 15.451, 15.452, 19.713c, 19.84.

setningens logiske subjekt og verbal. Verbalet får da partisippform (pres. el. perf. part.), og begge ledd settes i dativ, eventuelt styrt av en preposisjon. Partisipp og nominal har sekundært inngått i en fast neksusforbindelse. Partisippet står ikke lenger som adverbial apposisjon, men som fast predikativ.”¹⁴

Fælles for disse syntaktiske behandlinger er, at de oppfatter *at* som en præposition, der ved rektion har fremkaldt dativen i de nominelle led. Alle er også enige om, at konstruktionen har samme semantiske funktion som en adverbial ledsætning. Det er nødvendigt at se lidt nærmere på, hvad der er karakteristisk — strukturelt set — for en sådan præpositionsfrase.

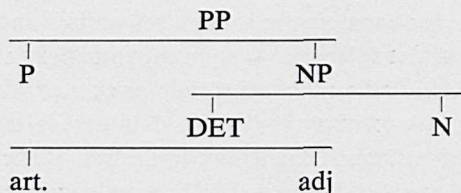
I traditionel deskriptiv lingvistik deler man syntaktiske konstruktioner i to grupper: 1. endocentriske konstruktioner og 2. exocentriske konstruktioner.¹⁵ Strukturen i en endocentrisk konstruktion er karakteriseret ved, at leddene enten er sideordnede (paratakse), eller at et led er underordnet et andet (hypotakse). Eksempler på endocentriske konstruktioner er substantiv plus substantiv, adjektiv/participium plus substantiv. Væsentligt for denne konstruktionstype er, at de led der indgår i den kan udelades uden at konstruktionen som helhed ændres. I paratakse kan et vilkårligt led udelades, og i hypotakse de(t) underordnede led. Exocentriske konstruktioner (i mange henseender lig neksus) er helt anderledes opbygget. Her er leddene hverken parataktiske eller hypotaktiske. De har indgået en fastere forbindelse med hinanden og følgelig kan intet af dem udelades, uden at det får følger for selve konstruktionen. Eksempler på exocentriske konstruktioner er subjekt plus verbum, præposition plus styrelse.

Et eksempel på en almindelig præpositionsfrase vil vise strukturen tydeligt. 9. *at ánefndum degi*. Her er der tale om en exocentrisk konstruktion mellem præpositionen *at* og resten, dvs. styrelsen. I denne styrelse er det dominerende ord *degi* og det dominerede ord *ánefndum*, og dette sidste kan udelades uden ændringer i selve den syntaktiske struktur. Dativen i styrelsen må bestemmes som værende fremkaldt af præpositionen *at*. Denne struktur kan afbildes i et trædiagram:

¹⁴ Ibid. par. 19.713c (p. 159).

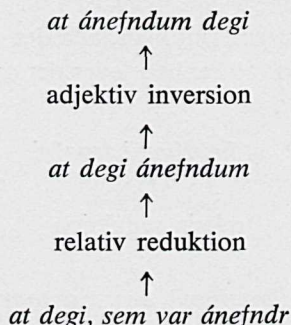
¹⁵ Om endocentrik og exocentrik se f. eks. John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics* (Cambridge 1968) p. 231ff.

10.

Imidlertid er forholdet mellem det dominerende og det dominerede led ikke så simpelt endda. Participiets derivationshistorie i denne konstruktion kan kort skitseres således:

11.

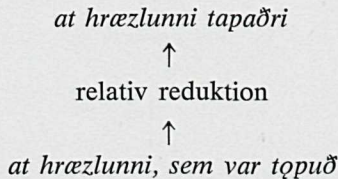
Det fremgår her, at forholdet mellem præposition og styrelse er det samme semantisk set hele vejen igennem derivationen, og syntaktisk kan der redegøres entydigt for udviklingen. Det fremgår ligeledes, at der er nøje sammenhæng mellem en relativsætning og et attributivt participium. Denne struktur er generel for alle præpositionsfraser, og den relative transformation er generel for alle endocentriske, hypotaktiske konstruktioner.

Hvis udtrykket 1. *at hræzlunni tapaðri* ses som en præpositionsfrase, må det kunne analyseres som det gennemgåede eksempel. Overfladisk set har de to fraser stor lighed med hinanden. Der er en størrelse, der ligner en præposition og en styrelse i dativ med et substantiv som dominerende led og et participium som domineret led. På visse afgørende punkter er der dog stor forskel på de to konstruktioner. Et af de karakteristiske træk ved præpositionsfrasen var, at forholdet mellem præposition og styrelse var exocentrisk — præpositionen kunne ikke

udelades. Det kan *at* derimod i 1. *at hræzlunni tapaðri*, jfr. 3. *nökkuri stundu liðinni*, der har nøjagtig samme semantiske indhold, og — som det vil fremgå af det følgende — samme syntaktiske struktur som 1. *at hræzlunni tapaðri*. Et andet afgørende træk ved den endocentriske styrelse i præpositionsfrasen var, at det dominerede led kunne udelades uden at strukturen som helhed blev forandret. Dette er ikke muligt i 1. *at hræzlunni tapaðri*. Begge led er lige nødvendige for den grammatiske og semantiske struktur, og konstruktionen er følgelig ikke endocentrisk. Med andre ord er der et exocentrisk forhold mellem *hræzlunni* og *tapaðri*, og dermed bortfalder argumentet for, at disse nominale størrelser kan beskrives som styrelse i en præpositionsfrase.

Som yderligere argument for antagelsen at 1. *at hræzlunni tapaðri* ikke er en præpositionsfrase kan man lade det gennemløbe de samme transformationer som før og se, hvorledes det opfører sig:

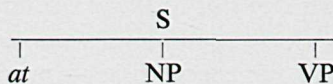
12.

Det ses klart, at der ikke er det samme forhold mellem participiet og substantivet i konstruktionen med dobbelt dativ og i relativsætningen, således som det var tilfældet i den før gennemgåede præpositionsfrase. Endvidere er det semantiske indhold i den relativerede og i den ikke-relativerede konstruktion vidt forskelligt. Den relativerede konstruktion betyder “efter at frygten var forsvundet”, og den ikke relativerede betyder “ved den frygt, som var forsvundet”, det temporale aspekt er ophævet.

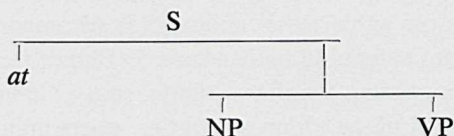
Konstruktionen 1. *at hræzlunni tapaðri* kan ikke ud fra disse argumenter fortolkes som en præpositionsfrase, og i overensstemmelse hermed kan *at* ikke her opfattes som en præposition. Et rimeligt trædiagram af denne konstruktion må være:

13.

eller eventuelt:

13a.

De transformationer der kan generere en sådan sætning skal ikke beskrives nærmere her, blot skal det siges at konstruktionen må ses i sammenhæng med den semantisk identiske ledsætning 14. *er hræzlan var tǫpuð*.¹⁶ Mellem de to fraser 1. *at hræzlunni tapaðri* og 14. *er hræzlan var tǫpuð* er der nogle få simple syntaktiske forskelle, men herudover er der en vigtig leksikal forskel, idet *at* er erstattet af konjunktionen *er*, der udfylder samme plads og har den samme syntaktiske funktion. Det vil sige, at *at* og *er* kan opfattes som en art varianter af hinanden, afhængig af den efterfølgende exocentriske strukturs opbygning — dvs. *at* optræder foran infinit og *er* foran finit verbalform.¹⁷

Et vigtigt punkt i argumentationen for, at *at* ikke kan fortalkes som en præposition og dermed ikke ved rektion har fremkaldt dativen i det nominale led, bliver at forsøge at finde en forklaring på hvorfra denne dativ så stammer. I en semantisk analyse af en sætning taler man om ‘agens’, den der udfører, forårsager den handling der udtrykkes i verbet — altså ofte lig med subjektet. Den som er målet for verbalhandlingen kaldes tilsvarende ‘patients’ — ofte lig med objektet.¹⁸ Som bekendt findes der mange subjektløse, upersonlige sætninger.¹⁹ Udeladelsen af subjektet i sådanne sætninger kan måske forklares som en rest af et tidligere ‘ergativsystem’, dvs. et kasussystem hvor der ved transitive verber er en kasus for agens og en anden for patients. Hvis et transitivt

¹⁶ Således som det også fremhæves i den videnskabelige litteratur, f. eks. *Norrøn ordbok, Norrøn grammatikk* par. 15.45 og Nygaard op. cit. parr. 120, 246.

¹⁷ Hvilken af de to konstruktioner 1. *at hræzlunni tapaðri* eller 3. *nøkkurri stundu liðinni* der er primær (i den synkrone grammatik i det mindste) er ikke ganske afklaret. Den demonstrerede sammenhæng mellem *at* og *er* kunne tyde på, at konstruktioner med *at* er primære, og at *at* kan udelades optionalt (af stilistiske grunde?). Det modsatte synspunkt synes antydnet i citatet ovenfor (p. 275–76) fra *Norrøn grammatikk*. Jfr. endvidere Cleasby-Vigfússon op. cit. B IV 3 og Paul Diderichsen op. cit. p. 91f.

¹⁸ *Norrøn grammatikk* p. 118, John Lyons op. cit. pp. 350–71.

¹⁹ Jfr. Olga Smirnickaja, ‘The Impersonal Sentence Patterns in the Edda and in the Sagas’ *Arkiv för nordisk filologi* 87 (Lund 1972) pp. 56–88.

verbum anvendes intransitivt og det nominal, der bliver tilbage er patiens taler man om subjektløse, upersonlige sætninger. Ved intransitive verber har nominalet altid patienskasus.²⁰ Blandt flere patienskasus skal i denne sammenhæng fremhæves dativ, som er langt den almindeligste.²¹ Et eksempel på en sådan subjektløs, upersonlig sætning er 15. *dreif bátinum*. Her er det transitive verbum *drífa* anvendt intransitivt og nominalet, der er patiens, har patienskasus — dativ. Hvis de følgende eksempler undersøges, vil det ses, at de er af en tilsvarende struktur:

16.

transitive

*at eiðum unnum**at undanteknum tǫðum ok engjum at sofundum ǫllum mǫnnum**at endaðri veizlunni*

intransitive

*at liðnum jólum**at honum deyjanda*

Det fremgår, at ved de transitive verber er det patiens, der er tilbage, og agens er tom. Ved at indsætte et fiktivt agens vil der fremkomme en normal sætning, hvor agens bliver subjekt og patiens objekt, sml. f.eks. *at eiðum unnum* med 17. *menn unnu eiða*. Det intransitive verbum *liða* er et typisk eksempel på, at agens er tom — det kan end ikke tænkes. Af de to andre eksempler på intransitive verber, *sofa* og *deyja*, fremgår det, at agens får patienskasus, da det er det eneste nominal, selv om en sådan patiens i en normal sætning i et nominativ-system optræder som grammatisk subjekt.²² Disse participialkonstruktioner kan altså opfattes som upersonlige sætninger, hvor verbet er sat i participium og dermed udtrykker ikke blot tid, en også aspekt.²³

²⁰ Om kategorien ergativ og dens betydning for de indoeuropæiske sprog se C. C. Uhlenbeck, 'Agens und Patiens im Kasussystem der indogermanischen Sprachen' *Indogermanische Forschungen* 12 (Berlin 1912) pp. 170-72. André Vaillant, 'L'ergatif indo-européen' *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 37 (Paris 1936) pp. 93-108. André Martinet, 'La construction ergative' *La linguistique synchronique* (Paris 1965) pp. 206-10. Charles J. Fillmore, 'The case for case' *Universals in linguistic theory*, edit. Emmon Bach and Robert T. Harms (1968) pp. 14, 59. John Lyons op. cit. p. 356.

²¹ *Norrøn grammatik* p. 118. Fillmore op. cit. p. 59.

²² Jfr. Fillmore op. cit. pp. 57ff, Olga Smirnickaja op. cit. pp. 58ff. At de to verber *sofa* og *deyja* sekundært kan optræde transitivt med semasiologiske og onomasiologiske objekter ændrer ikke deres primære intransitive karakter.

²³ Om de norrøne upersonlige sætningers (og dermed participialkonstruktionens) forhold til de øvrige indoeuropæiske sprogs prælitterære historie se Olga Smirnickaja op. cit. pp. 58, 87.

Denne konstruktion er kendt ikke blot i norrønt sprog, men også i andre gamle nordiske sprog, f.eks. fornsvensk 18. *at ufældu mali*²⁴ og gammeldansk 19. *at bo uskiptu*.²⁵ Også eksempler der er ældre end de nordiske kan findes. I oldengelsk eksempelvis 20. *æt þam gewordenan æfne*,²⁶ og i gotisk 21. *at andanahtja þan waurþanamma*.²⁷ Da konstruktionen har så vid udbredelse i de germanske sprog vil det nok ikke være rimeligt at opfatte den som en norrøn, evt. nordisk kalke i lærd sprog af den latinske dobbelte ablativ — en forklaring man ofte ser.²⁸ Den må set fra et komparativt synspunkt siges at have gammel hævde i de germanske sprog, men konstruktionen (især med sekundært udeladt *at*) er selvfølgelig en parallel til den latinske dobbelte ablativ, og denne kan rimeligvis have understøttet udbredelsen af participialdannelsen.²⁹

Etymologien til *at* skal kort skitseres. I de Vries's etymologiske ordbog³⁰ anføres tre *at* med hver sin etymologi:

22.

1. præpositionen *at* med betydning “bei, zu, gegen, nach”, identisk med gotisk *at* — overvejende med dativ.
2. præpositionen *at* med temporal betydning, af ældre **aft*, jfr. gotisk *aftra* — overvejende med akkusativ.³¹
3. konjunktionen *at*, vel af ældre *þat*.

Da det nordiske *at* i denne konstruktion findes belagt også i gotisk, kan det ikke sammenstilles med den temporale præposition (2.) med

²⁴ Yderligere materiale i Elias Wessén op. cit. p. 160ff.

²⁵ Flere eksempler hos Paul Diderichsen op. cit. p. 92f.

²⁶ *An Anglo-Saxon Dictionary*, Supplement by T. Northcote Toller (Oxford 1921) p. 20.

²⁷ Wilhelm Streitberg (edit.), *Die Gotische Bibel* II (2. Aufl. Heidelberg 1928) p. 13.

²⁸ Der råder i litteraturen nogen usikkerhed med hensyn til konstruktionerne med og uden *at*. Generelt kan det siges, at der er størst enighed om at konstruktionen uden *at* er en latinisme, jfr. Nygaard op. cit. par. 120, Heusler op. cit. par. 436, Wessén op. cit. p. 162, Mattias Tveitane, *Den lærde stil* (Bergen–Oslo 1968) p. 54, *Norrøn grammatikk* par. 15.452. Den der stærkest betvivler latinens indflydelse overhovedet i denne henseende er Paul Diderichsen, op. cit. p. 93 og note 216 p. 204.

²⁹ *Norrøn grammatikk* par. 15.451.

³⁰ Jan de Vries, *Altnordisches Etymologisches Wörterbuch* (2. Aufl. Leiden 1962) p. 16f.

³¹ Jfr. *Lexicon Poeticum* og *Norrøn ordbok*.

akkusativ *at* < **aft*. Det kan heller ikke ses sammen med (3.) konjunktionen *at*, hvilket måske ud fra et syntaktisk synspunkt ville være fristende. Etymologisk set må det participiale *at* sluttes til (1.) præpositionen *at* med dativ.

Udgangspunktet for denne redegørelse var de forskellige ordbøgers behandling af det *at*, der optræder ved participialkonstruktioner. Til slut skal der derfor redegøres for, hvad man kunne stille op med dette *at* — leksikografisk set. Etymologien forhindrer at sammenstille det med præpositionen *at* med akkusativ, selvom begge udtrykker eller indgår i udtryk for tid. Etymologien vanskeliggør en jævnføring med konjunktionen *at*, som det ellers har stor syntaktisk lighed med. Ud fra det foregående vil det ses, at det vil være meget lidt acceptabelt at behandle det sammen med præpositionen *at* med dativ, selvom det etymologisk set er samme ord. Der få derfor søges en ny løsning. Der findes endnu et *at* i nordisk. Dette *at* optræder som markør ved infinitiver. Dette infinitivs-*at* er etymologisk set det samme som præpositionen *at* og dermed med det her behandlede *at*.³² Infinitiver og participier har mange træk tilfælles. Infinitiver kan ligesom participier derivatives af finite verber. Visse infinitivskonstruktioner har meget store ligheder med den her behandlede participialkonstruktion — nemlig den såkaldte akkusativ med infinitiv, der er en tilsvarende infinit, exocentrisk konstruktion. Infinitivs-*at* og participiums-*at* har desuden meget store lighedspunkter både syntaktisk og semantisk. Semantisk er de begge indholdsløse formord eller funktionsord, og syntaktisk indleder de begge infinite konstruktioner på en sådan måde, at man kunne tale om "infinitkonjunktionen" *at*. Alt i alt vil det være acceptabelt at behandle disse to *at* sammen leksikografisk. Med andre ord infinitivs-*at* og participiums-*at* er et og samme ord etymologisk og funktionelt, adskilt fra den almindelige finitkonjunktion *at* af etymologiske grunde.

³² Niels Åge Nielsen, *Dansk etymologisk ordbog* (2. udg. Kbh. 1966) p. 14.